

**Stanisław
Kosmyńka**

Od Boga do terroru

**Rola religii
w ideologii
dżihadyzmu
na przykładzie
organizacji
Al-Kaida**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Od Boga do terroru

Moim Rodzicom

**Stanisław
Kosmyńka**

**Od Boga
do terroru**

**Rola religii
w ideologii
dżihadyzmu
na przykładzie
organizacji
Al-Kaida**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2012

Recenzenci

Prof. zw. dr hab. Hassan Ali Jamsheer

Prof. zw. dr hab. Władysław Jacher

Ks. prof. zw. dr hab. Janusz Mariański

Publikacja powstała na podstawie rozprawy doktorskiej

Redakcja i adiustacja tekstu: Anna Kotynia

Skład i opracowanie typograficzne: Norbert Młyńczak

Ilustracja na okładce: CORBIS

Soldiers with Izzedine al-Qassam Brigades, the military wing of Hamas, attend a celebrations for prisoners in exile in Gaza City, Gaza, Oct. 19, 2011.

Fot. Linsey Addario/VII October 19, 2011

Publikacja dofinansowana

ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki – Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2012

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-679-6

ISBN (ebook) 978-83-7969-280-4

Spis treści

Słowo wstępne – Danuta Walczak-Duraj	9
Wprowadzenie	11

Rozdział I.

Aspekty sakralizacji wojny w wybranych systemach religijnych. . .	27
--	-----------

1. Człowiek i religia.	30
2. Podstawowe przesłanki odwoływania się do religii w sytuacji konfliktu.	41
3. Sakralizacja wojny w judaizmie	44
4. Sakralizacja wojny w chrześcijaństwie.	49
5. Sakralizacja wojny w islamie	63

Rozdział II.

Żołnierze Boga. Mechanizmy terroryzmu motywowanego religią	75
---	-----------

1. Definiowanie terroryzmu	79
2. Kształtowanie się terroryzmu– aspekt historyczny.	87
3. Czynniki kształtujące tożsamość terrorysty	96
4. Interpretacja nakazów wiary na płaszczyźnie relacji <i>sacrum</i> – przemoc	110
5. Walka w imię Boga	116

Rozdział III.

Główne doktryny dżihadyzmu w świetle rozwoju myśli fundamentalistycznej	129
1. Specyfika fundamentalizmu religijnego	136
2. Oddziaływanie myśli fundamentalistycznej na doktryny dżihadyzmu	142
3. Podstawowe doktryny dżihadyzmu	165
4. Między fundamentalizmem a dżihadyzmem	191

Rozdział IV.

Dżihadystyczny terroryzm Al-Kaidy	201
1. Geneza i rozwój Al-Kaidy	204
2. Infrastruktura terrorystyczna w Afganistanie	219
3. Mechanizmy oddziaływania idei dżihadyzmu na muzułmanów w Europie.	228
4. Iracki front dżihadu	247
5. Al-Kaida jako symbol dżihadystycznego terroryzmu	251

Rozdział V.

Socjologiczna analiza oświadczeń islamistów	265
1. Oświadczenie Osamy ibn Ladena z 6 października 2001, będące komentarzem do zamachu z dnia 11 września 2001 r. . . .	267
2. Oświadczenie Osamy ibn Ladena i Sulejmana Abu Gaita z dnia 9 października 2001 r.	274
3. Oświadczenie Osamy ibn Ladena, Aymana al-Zawahiri, Abu Jasira Rifa'í Ahmada Taha, Mir Hamzaha, Fazlura Rahmana „Dżihad przeciw Żydom i krzyżowcom” z 23 lutego 1998 r. . . .	282
4. Oświadczenie Osamy ibn Ladena dla katarskiej telewizji Al-Dżazira z 23 września 2001 r.	291
5. Oświadczenie Osamy ibn Ladena z 12 listopada 2002 r., skierowane do obywateli Australii.	296
6. Oświadczenie Osamy ibn Ladena z 18 października 2003 r., adresowane do mieszkańców USA	303
7. Oświadczenie Osamy ibn Ladena z 19 października 2003 r., skierowane do mieszkańców Iraku	309

8. Oświadczenie Osamy ibn Ladena z 15 kwietnia 2004 r., adresowane do państw Europy	317
9. Oświadczenie związanych z Al-Kaidą Brygad Abu Hafs al Masri z 11 marca 2004 r.	325
10. List pozostawiony przez porywaczy samolotów 11 września 2001 r.	332
Wnioski.	340
Zakończenie	344
Aneks I	355
Aneks II	377
1. Bin Laden's statement, October 06, 2001	378
2. Osama bin Laden and Sulaiman Abu Ghaith's statement October 09, 2001.	379
3. World Islamic Front Statement February 23, 1998. "Jihad Against Jews and Crusaders".	380
4. Bin Laden's statement September 23, 2001	383
5. Bin Laden's message November 12, 2002	384
6. Bin Laden's message to US October 18, 2003	386
7. Bin Laden's message to Iraqis October 19, 2003	388
8. Bin Laden's truce offer to Europe April 15, 2004	391
9. The 'Al-Qaida' Madrid Statement March 11, 2004.	395
10. Letter Left by Hijackers September 29, 2001.	396
From God to Terror. The Role of Religion in the Jihadism Ideology Exemplified by the Al Qaeda (Summary).	402
Bibliografia.	405
Indeks nazwisk.	415

Słowo wstępne

Zjawisko legitymizowania przemocy odwołaniami do religii manifestuje swą obecność w różnych systemach wierzeń, w ich kontekstach historycznych i kulturowych oraz wynika z wielu złożonych przesłanek. Sakralizacja wojny i śmierci jest fenomenem dotyczącym takich praktyk jak np. teologiczne poszukiwanie uzasadnień odbierania życia innym i składanie w ofierze własnego na ołtarzu idei. Jednym ze współczesnych rodzajów tego zjawiska jest terroryzm odwołujący się do religii i w jej przesłaniu upatrujący legitymizacji rozlewu krwi. Aktualność tego problemu potwierdza m.in. wzrost aktów terrorku tego rodzaju na przestrzeni ostatnich dekad, przeprowadzanych zresztą nie tylko przez radykalne nurty islamizmu. Religia, pełniąc ważną rolę społeczną, objaśniając rzeczywistość i stanowiąc jeden z filarów porządku aksjonormatywnego, bywa również wykorzystywana jako uzasadnienie postaw i zachowań ekstremistycznych, nacechowanych fanatyzmem.

Książka Stanisława Kosmyńki, powstała na podstawie rozprawy doktorskiej przygotowanej pod moim kierunkiem w Katedrze Socjologii Polityki i Moralności Uniwersytetu Łódzkiego, jest kompleksowym i wielowymiarowym opracowaniem poświęconym analizie znaczenia odwołań do religii w doktrynie i praktyce terroryzmu islamistycznego, egzemplifikowanego przez organizację Al-Kaida. Jej lektura przybliży zrozumienie logiki i mechanizmów przemocy uzasadnianej imperatywami o charakterze religijnym, ułatwia poznanie systemu wartości osób, które splatają żarliwość religijną z aktami przemocy oraz ich percepcji wiary i tak interpretowanych jej nakazów.

Autor porusza szereg ważnych kwestii związanych ze zjawiskiem terrorku, jego definiowalnością i współczesnymi formami jego manifestowania. Koncentruje się na ukazaniu religijnej motywacji, stojącej za zamachami terrorkystycznymi dokonywanymi przez islamistów w różnych częściach świata. Istotę rozważań stanowi refleksja nad tym, dlaczego i w jaki sposób stosowany jest terror w imię Boga, jakie przesłanki towarzyszą jego wyrazicielom i jakie formy on przybiera. Towarzyszy temu omówienie poglądów głównych myślicieli, którzy są przywoływani przez współczesnych islamistów. Autor wielokrotnie zwraca uwagę na to, że mechanizmy identyfikacji i tożsamości oparte na pojęciu *sacrum* generują tak sprzeczne z jego istotą treści interpretacyjne, co niejednokrotnie prowadzi do podejmowanej w imię wiary przemocy. Podkreśla fundamentalne różnice między zasadami islamu a terrorkyzmem, wykrzywającym jego przesłanie. W bardzo interesujący sposób charakteryzuje

postawy i działania terrorystów oraz społeczno-psychologiczne uwarunkowania kształtujące ich motywację i tożsamość. Socjologiczna, analiza, diagnoza i interpretacja oświadczeń liderów Al-Kaidy pozwoliła Autorowi publikacji przedstawić w sposób niezwykle pogłębiony sposoby prezentowania antagonizmów i obowiązków adresowanych do wiernych przez islamistycznych terrorystów. W swojej pracy Stanisław Kosmynka dotyka również takich kwestii, jak męczeństwo czy wymiary percepcji „świętej wojny” i jej orędowników.

Monografia Stanisława Kosmynki przybliży także charakter przemian, którym na przestrzeni ostatnich lat podlegają nurty radykalnego islamizmu. Pisząc o organizacji Al-Kaida Autor podejmuje nie tylko problematykę jej doktryn i podstaw ideologicznych, ale obrazuje też charakter współczesnych zagrożeń dotyczących obecnego kształtu i kierunków rozwoju wybranych nurtów islamizmu. Odwołuje się nie tylko do tak ważnych wydarzeń jak m.in. zamach z 11 września 2001 r. i będąca jego konsekwencją globalna wojna z terroryzmem, ale również do procesów związanych z interwencją w Afganistanie i Iraku, z aktywnością komórek Al-Kaidy w różnych częściach świata, w tym także w Europie, z procesem decentralizacji struktury tego ugrupowania i fragmentacji międzynarodowego dżihadyzmu oraz z wpływem śmierci Osamy ibn Ladena na jego obecny kształt. Tym samym umożliwia Czytelnikowi prześledzenie i zrozumienie rozwoju nowej generacji islamistów i skutki oddziaływania propagandy gloryfikującej przemoc, zarówno w krajach muzułmańskich, jak i w dużych miastach Europy.

Publikacja *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida* stanowi bardzo ważne, znaczące opracowanie, zarówno pod względem czysto merytorycznym, psychologiczno-społecznym, jak i politycznym. Atutem pracy, rekomendowanej Czytelnikowi, jest też bardzo obszerna baza źródłowa, uwzględniająca szereg wiodących obcojęzycznych pozycji dotyczących badanych zagadnień, co może stanowić punkt wyjścia do dalszych poszukiwań badawczych i interpretacyjnych związanych ze współczesnym terroryzmem.

Danuta Walczak-Duraj
Łódź, grudzień 2011 r.

Wprowadzenie

Zainteresowanie problematyką terroryzmu i specyfiką jego odmiany religijnej wynika z wielu nierozzerwalnie związanych ze sobą aspektów. Niewątpliwie terroryzm jest jednym z najpoważniejszych wyzwań i zagrożeń współczesnego świata. Fenomen ów, zakorzeniony w świadomości społecznej szczególnie mocno i trwale m.in. w wyniku bezprecedensowego zamachu z 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych (urastającego już niejako do rangi symbolu skali oraz charakteru zmagania, jakie niesie z sobą ten rodzaj walki), jest problemem, z którym ludzkość styka się od dawna, choć oczywiście ze zmiennym jego natężeniem i formami dlań właściwymi. Eskalacja przemocy, związana z przeprowadzaniem licznych zamachów terrorystycznych na przestrzeni ostatnich lat, oraz wymiar napięć i konfliktów, które im towarzyszyły i częstokroć je generowały – wszystko to sprawiło, że terroryzm stał się bardzo poważnym problemem nie tylko politycznym czy ekonomicznym, ale także społecznym, m.in. w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa oraz percepcji tego zjawiska w świadomości społecznej, co łączy się z powstawaniem i rozwojem społeczeństw coraz bardziej wielokulturowych. Proces ten ma miejsce w coraz większym stopniu w Europie Zachodniej i rodzi pytania o kształt tożsamości, możliwe scenariusze asymilacji i współistnienia wspólnot przynależących do różnych obszarów kulturowych.

Akty terroryzmu skłaniają do formułowania pytań o kwestie związane z definiowalnością i sposobami jego klasyfikacji. Pojęcie to, m.in. ze względu na swój bardzo pojemny i inkluzywny charakter, często pojawia się w środkach masowego przekazu oraz w wypowiedziach polityków. Bywa też rozmaicie wyjaśniane także w opracowaniach naukowych i tekstach publicystycznych. Dlatego częstokroć niełatwe jest wytyczenie jednoznacznej granicy pomiędzy działaniami o charakterze terrorystycznym a innymi formami przemocy. Jest to tym bardziej trudne, jeśli uwzględni się zaszłości historyczne i aspekty o charakterze propagandowo-politycznym. W tym kontekście ważna i nieodzowna staje się zatem próba doprecyzowania pojęć i przyjęcie możliwie jednoznacznej struktury, pozwalającej na uściślenie badanych zagadnień oraz ich egzemplifikację. Rodzi to potrzebę przyjęcia określonych kryteriów, które pozwalają – w moim przekonaniu – zbliżyć się do istoty analizowanego problemu i odróżnić terroryzm od metod działań charakterystycznych np. dla walki partyzanckiej.

Najbardziej znamionym przejawem omawianego zjawiska, stymulującego współcześnie największe niepokoje, jest terroryzm islamistyczny, i to on po-

zostaje głównym przedmiotem analizy. Islamistyczny – a więc taki, u którego podstawy leżą specyficznie, swoiście pojmowane nakazy o charakterze i podłożu religijnym. Stąd też głównym zamierzeniem pracy jest próba zdiagnozowania specyfiki terroryzmu religijnego jako jednego z najbardziej spektakularnych i trudnych do przeciwdziałania zjawisk. Tematyka ta bezpośrednio dotyczy fascynującego zagadnienia związków religii z przemocą, a zwłaszcza podatności na legitymizację jej aktów pierwiastkiem wiary, które manifestuje swoją obecność w wielu kontekstach historycznych, geograficznych i kulturowych. Na aktualność tego fenomenu zwraca uwagę wielu wybitnych autorów, m.in. Mark Juergensmeyer, który pisze o współczesnym wzroście globalnej „przemocy religijnej”.¹ W ostatnich latach obserwujemy dynamiczny rozwój różnorodnych form przemocy, odwołującej się do wartości wypływających z wiary i w taki sposób motywowanej. Dane Departamentu Stanu USA wskazują, że w 1968 r. żadna z 11 większych organizacji terrorystycznych nie była inspirowana przesłankami tego rodzaju, w 1980 jedynie 2 spośród 64 uzasadniały swoją walkę religią, w 1995 było już ich 26 z 56, zaś w 2005 szacunkowe dane mówią już o 45 ugrupowaniach tego rodzaju spośród 82.² Podczas gdy w 1980 r. jedynie 3 spośród 100 aktów terroru były uzasadniane religią, tak już w 1996 było już ich 33 na 100.³

Bardzo interesujące wydaje się zatem nieco szersze spojrzenie na problem terroryzmu w kontekście relacji pomiędzy tak rozmaicie pojmowaną w różnych kulturach sferą *sacrum* a wewnętrznymi systemami motywacyjnymi i interpretacyjnymi, które łączą postrzeganie rzeczywistości zarówno w wymiarze materialnym, jaki i transcendentnym; z nakazem podejmowania określonego posłannictwa podyktowanego imperatywem wiary. Zdiagnozowanie tego rodzaju rozumowania jest nieodzowne w celu określenia specyfiki terroryzmu religijnego. Fenomen tego zjawiska jest nader interesujący także ze względów wykraczających poza zespół bezpośrednich współczesnych zagrożeń z niego wynikających oraz poza ramy tak dramatycznej aktualności omawianego problemu, z którego przejawami stykamy się niemal codziennie. Współczesny terroryzm wpisuje się bowiem w wielowiekowy i charakterystyczny dla wielu kultur (geograficznie nawet odległych i pozostających na tak różnym poziomie rozwoju) proces sakralizacji wojny, przemocy i rozlewu krwi, który na przestrzeni dziejów można odnaleźć u źródeł wielu konfliktów. Nadawał on destrukcyjną siłę oddziaływania określonym systemom wierzeń.

¹ M. Juergensmeyer, *Terrorismo religioso. El auge global de la violencia religiosa*, trad. M. Rubio Fernández, Madrid 2001, s. 1–17.

² Dane za: A. Merlos, *Al Qaeda. Raíces y metas del terror global*, Madrid 2006, s. 35.

³ *Ibidem*.

Stąd nieodzowna i tak istotna wydaje się potrzeba sięgnięcia do tła historycznego. Jego zarysowanie – obejmujące analizę charakteru i metod sakralizacji przemocy w wybranych systemach religijnych (chrześcijaństwie, judaizmie i islamie) – pozwala nakreślić kontekst dziejowy znaczenia pierwiastka religii, tak immanentnie sprzężonego z terroryzmem islamistycznym.

Uważam, że stanowiąca istotę zainteresowań badawczych odmiana tego zjawiska, plasująca swe posłannictwo w nakazach wywiedzionych z wiary, jest swoistą pochodną charakterystycznej dla tak wielu kultur tendencji poszukiwania silnego korelatu między sferą *sacrum* a przemocą; korelatu, który okazywał się tak dalece silnym imperatywem, że niejednokrotnie i przez długi czas sankcjonował rozlew krwi i dopuszczanie się okrucieństw. Właściwa naturze ludzkiej skłonność do przemocy częstokroć znajdowała usprawiedliwienie w nakazach *sacrum*, którego istota – niezależnie od określonego systemu religijnego – zawsze ściśle związana była i jest z tym, co do końca niedookreślone, transcendentne i metafizyczne. Czynniki te zresztą silnie oddziałują na osobowość jednostki i jej podświadomość, rzutując na jej zaangażowanie, internalizację zasad, które implikuje, gotowość do poświęceń itp. Oczywiście należy podkreślić, że z reguły proces ten sprowadzał się do spłycenia i wykrzywienia zasad wiary, na które się powoływano. Dotyczy to zarówno chrześcijaństwa, jak i islamu. Podatne nań zwłaszcza są osoby skłonne przyjmować taką ich interpretację i wykazujące predyspozycje do ulegania postawom skrajnym, reprezentującym dychotomiczne postrzeganie rzeczywistości i bezdyskusyjną, ultymatywną wykładnię dobra i zła. Odnosi się to szczególnie do, będącej przedmiotem badań, odmiany terroryzmu odwołującego się do odmiany islamu, cechującej się selektywną wybiórczością religijnych źródeł, na które się powołuje, i na myśli w nich zawarte. Zagłębienie się w historyczne, społeczne i psychologiczne meandry szermowania treściami religijnymi w sytuacjach konfliktu wiele mówi o istocie badanych problemów. Dlatego też zasadne jest podejście traktujące religię jako jedno z potencjalnych źródeł sankcjonujących użycie przemocy, określenie zaś „terroryzm religijny” może być jedynie pewnym umownym skrótem semantycznym.

Analiza znaczenia religii w terroryzmie islamistycznym rodzi zatem pytania o społeczne, kulturowe i psychologiczne uwarunkowania, będące w stanie wpłynąć na osobowość jednostki zaangażowanej w tego rodzaju walkę, i to wpłynąć w stopniu na tyle głębokim, że aż prowadzącym do fanatyizmu, do postaw skrajnych. Jednostka staje się bojownikiem głoszącym i realizującym posłannictwo uświęconej walki, zdolnym do przedsięwzięcia każdego zadania i każdej formy działań, która przyczyni się – w jego rozumieniu – do zwy-

cięstwa misji. Stąd też wydaje się uprawomocnione uwzględnienie w niniejszej publikacji wyżej wspomnianych kontekstów oraz próba zastanowienia się nad tym, co sprawia, że człowiek zdolny jest do zabijania w imię Boga oraz do popełniania innych zbrodni, odwołując się do systemów wiary, które przecież w istocie głoszą potrzebę dobra, pokoju i miłości bliźniego. Ten okrutny paradoks determinuje wizerunek omawianego zagadnienia i rodzi wiele dylematów: m.in. czy i w jakim stopniu religia bywa instrumentalizowana w celu osiągnięcia stawianych celów, przejmowania władzy itp., czy też stanowi „cel dla siebie samej” – tzn. czy określona interpretacja posłannictwa wywiedzonego z wiary stanowić może czynnik sprawczy postępowania? Zasadę takiego działania obrazuje stwierdzenie: „dla Boga i poprzez Boga”. Dlatego można mówić zarówno o upolitycznieniu religii, jak i o „ureligijnieniu” polityki, przyglądając się temu zjawisku z dwóch związanych ze sobą perspektyw. Prześledzenie dróg i metod uzasadnienia działań przez samych terrorystów, ich torów myślenia oraz odniesień historyczno-kulturowych jest bardzo ważne z perspektywy rozeznania roli *sacrum*, pytań o instrumentalizację tej sfery lub dociekań związanych z ustaleniem charakteru jej imperatywu. Poznanie znaczenia takich kategorii jak „samopoświęcenie się”, „męczeństwo”, „święta wojna” itp. skłania także do przyjęcia pewnych wyznaczników *sacrum*, zwłaszcza gdy się uwzględni aspekt interpretacji i internalizacji nakazów Boga, idei odkupienia za grzechy, nagrody i kary za ziemskie uczynki oraz przekonanie o legitymizacji czynów (walki) racjami osadzonymi w wierze.

Pisząc o *sacrum* i jego roli w motywowanym religijnie terroryzmie, należy pokusić się o doprecyzowanie tej kategorii i zaakcentować szerokie, kilkutorowe, jej rozumienie: przede wszystkim i najogólniej jako sfery relacji człowieka z Bogiem, jako świętego bytu i wartości konstytutywnej dla postrzegania świata i kreacji wizerunku własnego siebie w pryzmacie powyższych interakcji. Zbadanie roli i znaczenia *sacrum* wymaga uwzględnienia teorii Émile’a Durkheima, dotyczącej rozumienia religii i *sacrum* w kontekście kolektywnie wyznawanych wierzeń, jako czynnika integracji społecznej.⁴ Przypisując za Durkheimem znaczenie mechanizmowi nakazów i zakazów, stojących na straży szacunku, jaki winien otaczać wymiar *sacrum*, oraz istnienia w tym kontekście rozmaitych sfer oraz czynów tabu, którego skalanie jawi się jako bluźnierstwo (co rodzi konieczność podjęcia zdecydowanych działań naprawczych), warto wskazać na pewną analogię tego sposobu myślenia do islamistycznego nakazu obrony świętych ziem islamu, których zbrukanie przez „niewiernych” jest czynem godzącym w *sacrum*.

⁴ Zob. É. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*, tłum. A. Zadrożyńska, Warszawa 1990.

Jeśli zaś chodzi o drugi aspekt ujmowania tego, co „święte”, zasadne wydaje się odwołanie do typologii Mircea Eliade, zwłaszcza w sensie refleksji nad ideą doświadczenia *sacrum*, kształtującego ogląd rzeczywistości, a także w zakresie znaczenia dychotomii *sacrum* – *profanum* oraz rozmaitych konsekwencji, jakie rozróżnienie to z sobą niesie.⁵ Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do sposobu myślenia i percepcji rzeczywistości jednostki zaangażowanej religijnie i dopuszczającej się – z racji tak rozumianego właśnie „doświadczenia *sacrum*” – aktów terroru. Wskutek niemożliwości ogarnięcia *sacrum* niezbędne jest wskazanie tego wszystkiego, poprzez co się ono ujawnia, a więc swoistej hierofanii, rozumianej szczególnie na płaszczyźnie relacji wpływu form *sacrum* na określone kierunki działań jednostki. Istotny jest tu więc wymiar oddziaływania na postawy, idee i czyny. Warto również nawiązać do koncepcji Rudolfa Otto, dotyczącej istnienia mistycznych, niedookreślonych i konstytutywnych dla *sacrum* pierwiastków numinotycznych, które rodzą właściwe dla tej sfery kategorie fascynacji i lęku zarazem – *mysterium fascinans* i *tremendum*, spajające te emocjonalnie bardzo niespójne sfery oraz oddziałujące na płaszczyźnie irracjonalnego ich przeżywania.⁶ Można odnieść te koncepcje do materii omawianych zagadnień, szczególnie uwzględniając wspomniane doświadczenie emocjonalne aspektów oddziaływania *sacrum* w ideologii omawianej wersji terroryzmu, dotyczące kwestii ich powiązań ze schematami decyzyjnymi i motywacyjnymi czy z interakcjami społecznymi jednostek wyznających te doktryny. W realizacji celu pracy pomocna też może się okazać refleksja nad przejawami *numinosum* – pomimo faktycznej jego niedefiniowalności w sensie zgłębienia tajemnicy, którą stanowi, oraz nad postaciami ujawniania się jego nośników, mówiących o sposobach subiektywnego przeżywania Absolutu.

Maria Marczevska-Rytko podkreśla, że polityka w swej istocie przynależy do sfery *profanum*, religia zaś stanowi sferę *sacrum*: „Nie oznacza to, że obydwie sfery są od siebie oddzielone. Przeciwnie, na przestrzeni historii mamy do czynienia z wieloma przykładami nie tylko wzajemnych zależności między obiema sferami, ale wprost ich nakładania się na siebie (...). Systemy polityczne i religijne pozostają we wzajemnych interakcjach. Do spotkania obu systemów dochodzi w sytuacji, gdy – po pierwsze – systemy społeczno-polityczne przekształcają środowisko religijne lub dokonują jego radykalnej zmiany i – po drugie – gdy procesy religijne oddziałują na zachowania społeczne oraz decyzje i działania polityczne. W ten sposób oba systemy tworzą zło-

⁵ Zob. M. Eliade, *Mit i rzeczywistość*, tłum. A. Tatarkiewicz, Warszawa 1962; tenże, *Sacrum i profanum*, tłum. E. Reszke, Warszawa 1999; tenże, *Traktat o historii religii*, tłum. J. Wierusz-Kowalski, Warszawa 1968.

⁶ Zob. R. Otto, *Świętość*, tłum. B. Kupis, Warszawa 1999.

żony, dynamiczny mechanizm, ulegający zmianom na przestrzeni dziejów.⁷ Współwystępowanie wielu, nierzadko przeciwstawnych procesów takich jak sekularyzacja, prywatyzacja i deprywatywacja religii, wskazuje na jej znaczenie nie tylko w sferze indywidualnego, wewnętrznego przeżywania i określania tożsamości, lecz także jako istotny składnik dyskursu publicznego. W tym kontekście sytuują się m.in. pytania dotyczące miejsca religii w sferze publicznej i relacji z władzą oraz odniesień społeczno-kulturowych.

Zjawisko uswięconej przemocy łączy się nierozzerwalnie z problemem mariażu religii z polityką, który też jest fenomenem mocno zakorzenionym historycznie i manifestującym na przestrzeni dziejów swoją obecność w wielu formach. Na jego szczególnie wyrazistą aktualność we współczesnym świecie zwraca uwagę pod różnym kątem wielu badaczy, m.in. Mark Juergensmeyer⁸, Gilles Kepel⁹, José Casanova¹⁰, Georges Corm¹¹, pisząc o rekonkwiecie religijnej i „zemście Boga” (Kepel), o kryzysie tożsamości i „ucieczce do religii” (Corm) czy o reprivatyzacji, upublicznieniu religii (Casanova). Georges Corm zauważa, że współczesny świat jest w dużym stopniu postrzegany przez pryzmat tożsamości religijnej. Odwoływanie się do religii świadczy jednakże o kryzysie władzy, a jednocześnie objawia kryzys w łonie samej religii, czego doświadczają szczególnie społeczeństwa wyrosłe z tradycji monoteistycznych. Zwrot ku wierze świadczy nie tyle o rzeczywistym powrocie ku niej, ile o wykorzystywaniu jej jako środka prowadzącego do celu.¹² Wplątanie religii w politykę prowadzi nie tylko do kryzysu polityki, lecz także okazuje się zwykle niebezpieczne dla samej religii. Religijno-polityczny system wartości objaśnia rzeczywistość w sposób uproszczony: „Odwoływanie się do religii, czy to na gruncie judaizmu, islamu czy też nowo skonstruowanej cywilizacji judeochrześcijańskiej, wydaje się odbiciem tego kryzysu, nowej epoki dezintegracji (raczej w politycznym niż religijnym wymiarze) tradycyjnych koncepcji władzy wewnątrz jakiegoś społeczeństwa oraz relacji między narodami.”¹³ Oczywiście należy pamiętać, że upolitycznienie religii nie zawsze prowadzi do przemocy, jednak może sprzyjać postawom skrajnie radykalnym, afirmującym przemoc właśnie jako środek osiągania celu, który urasta do rangi świętej misji. Wyznaniowy ekstremizm przybrał współcześnie wyjątkowe rozmiary; przejawia się nie tyl-

⁷ M. Marczevska-Rytko, *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Lublin 2010, s. 12.

⁸ M. Juergensmeyer, *Terrorismo religioso...*, op.cit.

⁹ G. Kepel, *Zemsta Boga. Religijna rekonkwista świata*, Warszawa 2010.

¹⁰ J. Casanova, *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*, tłum. T. Kunz, Kraków 2005.

¹¹ G. Corm, *Religia i polityka w XXI wieku*, tłum. E. Cylwik, Warszawa 2007.

¹² Ibidem, s. 134–135.

¹³ Ibidem, s. 135.

ko w islamie, ale związany jest z rozwojem fundamentalizmów w łonie chrześcijaństwa, judaizmu, hinduizmu i oddziałuje na sferę polityki.

Prześledzenie znaczenia nawiązań do religii i roli, jaką pełni w ideologii terroryzmu, jest więc zadaniem fascynującym i stanowi podstawową przesłankę determinującą sprecyzowanie tematyki publikacji, zwłaszcza jeśli uwzględnimy destrukcyjną siłę, jaką charakteryzować się mogą w szczególności sposoby rozumiane nakazy wiary w dobie tak dynamicznych procesów ekonomicznych, społecznych i kulturowych, określanych mianem globalizacji. Omawiany fenomen budzi tym większe zainteresowanie, gdy spostrzeczemy, że ma miejsce w okresie przewidywanej onegdaj „śmierci ideologii” rozmaitej proveniencji, przyspieszonego tempa rozwoju technologicznego i naukowego ponowoczesności, z jednej strony, oraz z drugiej – wieszczonego niegdyś przez Samuela Huntingtona „zderzenia cywilizacji”, czy pogłębiających się nierówności ekonomicznych, warunkowanych m.in. zasobnością i dostępem do rynków zbytu, między państwami bogatymi a biednymi oraz dzielącej je przepaści cywilizacyjnej. Warto tu zwrócić uwagę na poruszany w pracy wątek, dotyczący związków między brakiem poczucia bezpieczeństwa a powrotem do religii, co ma miejsce zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz alienacji jako czynnika sprzyjającego radykalizacji postaw.

Interesująca jest też kwestia uchwycenia związków pomiędzy fundamentalizmem islamskim a nurtami terrorystycznymi odwołującymi się do tej religii. Uwzględniając kluczowe rozróżnienie pomiędzy tym, co islamskie (a więc wynikające bezpośrednio z wiary – islamu) a islamistyczne (opierające się na określonej ideologii religijno-politycznej), należy bardzo wyraźnie zaznaczyć, że nie może być mowy o terroryzmie islamskim, lecz o islamistycznym właśnie, na co zwracają uwagę wybitni orientaliści, m.in. Bassam Tibi.¹⁴ Stąd też najważniejszym określeniem, diagnozującym istotę omawianych zagadnień, jest pojęcie „dżihadyzmu”, które jest sformułowaniem jeszcze bardziej nawet precyzyjnym niż islamizm, ponieważ – pomimo kontrowersji związanych z terminem „dżihad” – uosabia ono zespół uzasadnianych religijnie idei konfrontacji i terroru, charakteryzowanych w niniejszej publikacji.

Pojęcie islamizmu jest stosowane umownie; dotyczy ono tych doktryn i postaw światopoglądowych, których podstawą jest idea odnowy islamu, protest, wskazywanie wroga i legitymizacja różnych form działań i sprzeciwu, w tym także, w skrajnych przypadkach, walki i terroryzmu. Należy jednocześnie podkreślić, że fundamentalizm to nie to samo, co dżihadyzm, gdyż

¹⁴ Zob. B. Tibi, *Fundamentalizm religijny*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1997; tenże, *Islam i polityka. Islam polityczny oraz fundamentalizm muzułmański*, „Przegląd Polityczny” 2004.

fundamentalizm jest zjawiskiem znacznie szerszym, heterogenicznym, i nie oznacza terrorystycznej walki zbrojnej. Jedynie niektóre jego idee i postawy światopoglądowe dżihadystów bywają traktowane jako uzasadnienie ekstremizmu. Nasilenie aktów terroru inspirowanego religią jest w istocie owocem błędnej, wybiórczej interpretacji jej nakazów. Brak rozróżnienia pomiędzy tymi dwoma pojęciami, który czasami pojawia się np. w *mass mediach* oraz bywa dostrzegalny w powszechnej percepcji tego zjawiska, m.in. przez wielu przedstawicieli społeczności zachodnich, prowadzić może do błędnych wniosków i negatywnie wpływać na ogląd problemów związanych z terroryzmem. Może też utrudniać sposoby jego neutralizacji, wreszcie destruktywnie oddziaływać na stosunki ze światem islamu oraz prowadzić do postaw skrajnie przeciwnych, nacechowanych nietolerancją i nienawiścią do wyznawców tej religii. Obecność coraz liczniejszych wspólnot muzułmańskich w Europie prowadzi, z jednej strony, do powstawania społeczeństw wielokulturowych, z drugiej zaś, wskutek braku tolerancji i istnienia wzajemnych obaw przyczynia się do narastania konfliktów i generuje postawy skrajne. Tragicznym tego przykładem jest np. atak terrorystyczny przeprowadzony w Norwegii 22 lipca 2011 r. przez fanatyka określanego „chrześcijańskim fundamentalistą”, głoszącym potrzebę obrony Europy przez zalewem islamu.

Należy pamiętać również, że nadinterpretacją byłoby utożsamienie wszystkich nurtów fundamentalizmu z ideologią sterującą współczesnym terroryzmem. Można jedynie mówić o pewnej postawie ideowo-politycznej, nawiązującej do swoiście rozumianych i interpretowanych nakazów religijnych, która stanowi bazę terroryzmu islamistycznego, określanego mianem dżihadyzmu, odwołującego się w pewnym stopniu do postaw neosalafickich. W tym też kontekście koncentruję się na tych aspektach fundamentalizmu, które są wspólne dla ruchów tego typu (pamiętając jednocześnie o całej ich złożoności i różnorodności) i dotyczą zwłaszcza haseł konfrontacji i „świętej wojny” z Zachodem, przez co w istotny sposób oddziałują na ideologię kształtującą postawy i działania terrorystyczne. Dlatego konieczne wydaje się zarysowanie specyfiki fundamentalizmu odwołującego się do islamu, uwzględniające omówienie najważniejszych idei tej postawy światopoglądowej, przede wszystkim w zakresie konfrontacji z szeroko rozumianą cywilizacją Zachodu. W związku z tym szczególnie ważne są kwestie dotyczące fundamentalistycznej percepcji antagonizmu i niezrozumienia, dzielącej te dwa kręgi kulturowe, wykładni *Koranu* i nakazów religijnych oraz obowiązków z nich wywiezionych, adresowanych do wspólnoty wiernych. W toku analizy fenomenu przemocy, tak immanentnie odwołującej się do religii, wydaje się niezmiernie

istotne przesłedzenie jego spójności w warstwie ideologicznej z doktrynami ugrupowań określanych jako integrystyczne oraz z poglądami ich ideologów. Wśród tych ostatnich wymienić należy m.in. Sajjida Kutba, będącego jednym z myślicieli, którzy w znacznym stopniu uformowali doktrynę dżihadyzmu samego ibn Ladena oraz wielu nurtów isalmistycznych.¹⁵ Fundamentalne znaczenie jego najważniejszych dzieł dla rozwoju podstaw doktrynalnych ruchów neosalafickich (*Drogowskazy; W cieniu Koranu*) Gilles Kepel porównuje do dzieła Lenina pt. *Co robić?* z 1902 r.¹⁶

Spośród licznych organizacji islamistycznych, stosujących terror jako narzędzie walki i działających na terenie tak wielu krajów, najbardziej znaną i zarazem najczęściej obwinianą o przeprowadzane zamachy jest sunnicka Al-Kaida. Jest to ugrupowanie wyjątkowe, m.in. ze względu na doktrynę, strukturę, formy walki i zaplecze logistyczne, kapitał społeczny, a także wymiar symboliczny i konotacyjny, uosabiający zagrożenia ze strony terroryzmu dżihadystycznego. Organizacja ta, pomimo znacznego osłabienia w ostatnich latach i po śmierci swego lidera Osamy ibn Ladena, pełni rangę symbolu i platformy ideologicznej dla rozmaitych nurtów dżihadyzmu, pozostających obecnie w stanie fragmentacji i decentralizacji. Należy pamiętać, że stan ten nie tylko nie niweluje zagrożeń, jakie niesie islamizm, lecz także w znacznym stopniu utrudnia z nim walkę. Pole bitwy dżihadu może być obecnie wszędzie; są nim nie tylko kraje muzułmańskie, ale stają się nim coraz częściej miasta europejskie. Al-Kaida uosabia zespół idei typowych dla nurtów tego typu, obrazuje mechanizmy funkcjonowania terroryzmu odwołującego się do religii, jego teorię i praktykę. Dlatego też została wybrana jako ugrupowanie reprezentatywne w badaniu specyfiki ideologiczno-religijnej.

Diagnozowanie roli religii we współczesnym terroryzmie może przebiegać dwutorowo: przez rozważania teoretyczne, poświęcone tym zagadnieniom i kontekstom bezpośrednio z nimi związanym, oraz przez „odniesienie teorii do praktyki”, tj. konkretnych analiz haseł i programu wybranego ugrupowania islamistycznego. Pisząc o Al-Kaidzie, należy więc pamiętać, że jest to organizacja nader specyficzna ze względu na jej charakter. Uprawnione jest częste porównywanie jej do struktury stanowiącej swoisty symboliczny matcznik dla wielu organizacji terrorystycznych. Jest to bowiem ugrupowanie funkcjonujące na zasadzie tworu odznaczającego się licznymi ukrytymi powiązaniem z rozmaitymi nurtami radykalnymi, dla których stanowi niejednokrotnie zaplecze logistyczne oraz ideowe. Analiza przekonań, które wyrażają liderzy Al-Kaidy, jest tak wiele mówiąca dla istoty problemów ze względu

¹⁵ M. Ruthven, *Fundamentalism. The Search for Meaning*, Oxford 2004, s. 94.

¹⁶ G. Kepel, *Zemsta Boga...*, op. cit., s. 57.

choćby na ich uderzające wewnętrzne podobieństwo oraz spójność z ideologią walczącego z Zachodem islamizmu, którą głoszą różne ugrupowania muzułmańskie. Uwzględniając to tło warto poświęcić głębszą uwagę tym ideom neosalafizmu, które doskonale ilustrują rolę i wpływ radykalnie pojmowanej religii i ich przełożenie na podobny wielu nurtom program dotyczący walki z Zachodem. Oczywiście Al-Kaidę można potraktować jako główny przykład grupy reprezentującej ideologię walczącego islamizmu, a znaczenie odwołań do religii badać na konkretnych przykładach oświadczeń jej liderów. Niemniej zasadne wydaje się odwołanie do idei głoszonych także przez inne związane z Al-Kaidą ugrupowania, co – w moim przekonaniu – przyczyni się do głębszego uzasadnienia wyciąganych wniosków i uściślenia prawidłowości, a także będzie zawierało dodatkowe walory poznawcze.

Podejmując próbę ukazania roli religii w ideologii współczesnego terroryzmu islamistycznego nie można, rzecz jasna, pominąć takich kwestii, jak:

- formy legitymizacji działań nakazami wiary; znaczenie aspektów kulturowych i socjopsychologicznych;
- zachodzenie interakcji między sferą *sacrum* a stosowaniem przemocy w sytuacji konfliktu oraz analiza systemów motywacyjnych i interpretacyjnych, na które interakcje te oddziałują;
- osadzenie fenomenu terroryzmu religijnego w szerokim kontekście historycznym i kulturowym, dotyczącym sakralizacji wojny, sankcjonowania przemocy odwołaniami o charakterze religijnym: prawidłowości i wnioski związane z tymi procesami;
- doprecyzowanie pojęć związanych z terroryzmem, odróżnienie go od innych form walki zbrojnej i przedstawienie wyznaczników determinujących postawę osób zaangażowanych w realizację tego rodzaju misji;
- związki ideologii terroryzmu islamistycznego z fundamentalizmem: refleksja nad zbieżnymi płaszczyznami oddziaływania i wpływem pewnych myśli fundamentalizmu na przekonania znamienne dla tej formy przemocy oraz zaakcentowanie różnic je dzielących i różnorodności ruchów integrystycznych;
- charakter nawiązań do wiary w oświadczeniach ideologów organizacji Al-Kaida jako grupy reprezentującej omawiany obszar zagadnień. Pozwala to odnieść uwagi teoretyczne do praktycznych wniosków, poczynionych na podstawie analizy materiałów przedstawionych w dalszej części książki;
- refleksja nad problemem terroryzmu w kontekście historycznych i współczesnych interakcji między światem islamu a cywilizacją Zachodu oraz

obecnych procesów i przemian społecznych, kulturowych, a także politycznych.

Uwzględnienie powyższych kwestii uprawnia do wysunięcia następujących założeń:

- Na przestrzeni dziejów wielokrotnie zaznaczał się silny związek między sferą *sacrum* a przemocą, co znalazło wyraz w tendencji do legitymizacji tejsze przemocy nakazami płynącymi z wiary.
- Terroryzm islamistyczny jest nurtem nawiązującym do wiary muzułmańskiej w sposób selektywny i wybiórczy, który reinterpretuje przesłanie religijne oraz sprowadza je do doraźnych potrzeb politycznych.
- Nie można utożsamiać fundamentalizmu religijnego z terrorystycznym dżihadyzmem, który – choć spektakularny – jest zjawiskiem o wiele węższym.
- W ideologii, stanowiącej filar terroryzmu, religia traktowana jest jako najważniejszy punkt odniesienia, determinujący postępowanie, wyjaśniający charakter konfliktu i rangę przedsięwzięcia. Imperatyw wiary determinuje czyny i zamierzenia, a jednocześnie owe czyny i zamierzenia wypływają bezpośrednio z tak interpretowanych jej nakazów.
- Religia jest traktowana przez liderów organizacji terrorystycznych jako instrument służący umocnieniu wpływów i powiększeniu zasięgu oddziaływania, zyskaniu poparcia i internalizacji podobnego sposobu ujmowania rzeczywistości przez społeczności współwyznawców, fundamentalizm zaś stanowi próbę wykorzystania religijnej legitymizacji do mobilizacji społecznej i osiągnięcia celów politycznych.
- Poczynania terrorysty motywowanego religijnie są związane z różnymi formami wewnętrznej hierofanii *sacrum*: przez refleksję nad tym, co święte, i doświadczanie jego przejawów, postrzeganie sfery *profanum*, aż po podejmowanie określonych działań i zaadaptowanie nakazów implikowanych oraz determinowanych swoistym rozumieniem imperatywu *sacrum* i jego pochodnych.

Niniejsza publikacja składa się z pięciu rozdziałów. Rozważania dotyczące powyższej tematyki otwiera ukazanie praktyki sakralizacji wojny i przemocy w wybranych systemach religijnych: judaizmie, chrześcijaństwie oraz islamie. Wstępne uwagi dotyczą fenomenu religii jako zjawiska społecznego i sposobów postrzegania oraz manifestowania się sfery *sacrum*. Ważne miejsce zajmuje w nim próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób splatają się

wartości się mające źródło w wierze z aspektem różnorodnych form przemocy, co znamionuje kontekst historyczny i współczesny wielu kultur. W tym też ujęciu zasadne są refleksje dotyczące przesłanek i form mariażu religii z polityką.

W rozdziale drugim znajduje się charakterystyka zjawiska terroryzmu. Przedmiotem analizy jest specyfika tej formy przemocy politycznej, poruszane są aspekty definicyjne z nią związane oraz prezentowane jej rodzaje. Zagadnienia te osadzone są w perspektywie historycznej kształtowania się terroryzmu, która uwzględnia m.in. organizacje wykorzystujące na przestrzeni dziejów ten rodzaj walki. Ta część pracy porusza również kwestię motywacji osób stosujących terror w walce na rzecz osiągnięcia celów i czynników kształtujących ich tożsamość. Szczególną uwagą objęty jest ten rodzaj terroryzmu, który odwołuje się do religii i z niej czerpie swoje przesłanie. Kluczową kwestią jest tu zobrazowanie, w jaki sposób nakazy wiary są interpretowane pod kątem konieczności realizacji misji, oraz nakreślenie mechanizmów legitymizacji przemocy wymiarem *sacrum*.

Rozdział trzeci jest poświęcony omówieniu głównych doktryn islamizmu oraz tych nurtów fundamentalizmu, które stanowią ich podstawy programowe. W związku z tym zarysowane jest przesłanie ideowe dżihadyzmu i poglądy wybranych myślicieli, które ukształtowały doktryny wielu współczesnych ruchów neosalafickich. Szczególnie istotne w tym kontekście jest zdefiniowanie założeń ugrupowań globalnego dżihadu, które kreślą powinności dla wspólnot wiernych, definiują wrogów i zagrożenia dla świata islamu, także odnoszą się do takich kategorii jak męczeństwo czy święta wojna.

W rozdziale czwartym znajdują się uwagi dotyczące charakterystyki organizacji Al-Kaida oraz sieci globalnego dżihadyzmu. Interesująca jest tu geneza tej organizacji i struktura jej międzynarodowych sieci. Ta część rozważań prezentuje uwagi związane z rozwojem islamizmu i wpływem na jego formy walki oraz ideologię takich wydarzeń jak obalenie reżimu talibów, wojna w Afganistanie, interwencja w Iraku itp. Rozdział porusza także problematykę radykalizacji niektórych muzułmańskich społeczności imigranckich w Europie i ich powiązań z neosalafizmem.

Socjologiczną analizę oświadczeń islamistów zawiera rozdział piąty. Z uwagi na specyfikę danego obszaru zainteresowań poddane zostały badaniu oświadczenia liderów organizacji Al-Kaida. Zapoznanie się z treścią, formą i zabiegami stylistycznymi dlań znamienymi umożliwia wgłębienie się w problematykę znaczenia religii w ideologii współczesnego terroryzmu islamistycznego. Proces ten pozwala także zweryfikować wysuwane hipo-

tezy oraz odnieść wnioski i spostrzeżenia do uwag i refleksji poczynionych w rozważaniach teoretycznych. Dobór materiału badawczego podyktowany został przede wszystkim kryterium jego znaczenia, tzn. skoncentrowałem się na analizie głównie tych oświadczeń, które stanowiły komentarz do doniosłych wydarzeń o silnych implikacjach politycznych i społecznych, takich jak zamach czy inwazja militarna, bądź stanowiły formę deklaracji lub swego rodzaju odezwy. Charakter tych dokumentów doskonale ilustruje specyfikę nawiązań do wiary, optykę ujmowania konfliktu i jego stron przez pryzmat pojęć właściwych dla sfery *sacrum*. Stanowi też świadectwo sposobu myślenia osób wyznających określoną ideologię oraz umożliwia skoncentrowanie się na sposobach argumentacji w kontekście interpretacji nakazów religijnych, rewitalizacji pojęć znamienych dla tradycji konfliktów między światem Zachodu a cywilizacją islamu itp.

Poddano analizie dziesięć oświadczeń pochodzących z lat 1998–2004. Stanowią one komentarz do tak ważnych wydarzeń jak m.in. zamachy przeprowadzone na terytorium Stanów Zjednoczonych 11 września 2001, na wyspie Bali 12 października 2002, w Madrycie 11 marca 2004, inwazja sił koalicji antyterrorystycznej na rządzonej przez reżim talibów Afganistan na jesieni tego samego roku oraz na Irak (wiosna 2003). Niektóre dokumenty są odezwami kierowanymi zarówno do wrogów (obywateli i rządów państw, będących uczestnikami koalicji antyterrorystycznej, czy też pod adresem administracji i społeczeństwa Stanów Zjednoczonych), jak i do wspólnot „braci w wierze” (np. mieszkańców Iraku, Pakistanu, Afganistanu). Na szczególną uwagę zasługuje list pozostawiony przez porywaczy samolotów pasażerskich 11 września 2001, zawierający uzasadnienie zamachu, charakteryzujący stan ducha sprawców porwania itp. Z racji wezwań i zaleceń odwołujących się do religii stanowi on szczególnie ważny i przydatny materiał badawczy. Dobór tego materiału podyktowany został przede wszystkim przez kryterium jego znaczenia, stąd też analiza tych oświadczeń, które stanowiły komentarz do doniosłych wydarzeń o silnych implikacjach politycznych i społecznych, takich jak zamach czy inwazja militarna, oraz jako deklaracje i swego rodzaju odezwy. Charakter tych dokumentów doskonale ilustruje specyfikę nawiązań do wiary, optykę ujmowania konfliktu itp. Są one reprezentatywne w próbie diagnozy analizowanych zjawisk, dla odniesienia „teorii” do „praktyki” itp. Ich kontekst nie jest wprawdzie jednolity, lecz definiują sposób postrzegania religii oraz wyrażają interpretację jej nakazów.

Analiza oświadczeń została przeprowadzona na podstawie ich angielskiej wersji, której pojawienie się było świadomym zabiegiem ich autorów, szcze-

gólnie w przypadku tych dokumentów, które zamieszczone są w internecie lub adresowane do obywateli państw zachodnich. Wpisuje się to zresztą w tak charakterystyczny dla terroryzmu zabieg nagłośnienia misji, jaką głosi. Praca nad wersją angielską jest uzasadniona, zwłaszcza że porównanie kilku niezależnych od siebie tłumaczeń potwierdza identyczny sens zawartych tam treści oraz tożsamość doboru słownictwa, zwrotów i form językowych dlań charakterystycznych. Istotą pracy stanowi zbadanie roli i znaczenia odwołań do religii w ideologii terroryzmu islamistycznego; ich obecność, wydźwięk i kontekst zaś jest jednoznaczny i niezmienny w badanych dokumentach. Dlatego też poddana analizie wersja anglojęzyczna w żadnym stopniu nie podważa charakteru omawianych zjawisk. Stwierdzenie to wydaje się tym bardziej zasadne, jeśli podkreśli się fakt nagminności i powszechności odwołań i nawiązań do wiary we wszystkich tego typu oświadczeniach, a także ich uderzające podobieństwo zarówno pod względem treści, jak i formy. Wszystkie tłumaczenia oświadczeń, jak też przekłady cytatów z publikacji obcojęzycznych dokonane zostały przez autora pracy.

Jako metodę badawczą przyjęto w pracy socjologiczną analizę treści oświadczeń, ilościową i jakościową. Została ona przeprowadzona dzięki zastosowaniu modelu G. Gerbnera pod kątem badania wymiaru istnienia (częstotliwości), wymiaru wartości i priorytetów. Analiza ilościowa prowadzona jest dwutorowo w formie:

- analizy zawartości oświadczeń pod kątem wyszczególnienia ogólnych i szczegółowych kategorii analitycznych;
- analizy zawartości oświadczeń w wymiarze częstotliwości i charakteru występowania słów kluczowych.

Klasyfikacja zawartych w dokumentach treści pod względem kategorii niezbędnych w badaniu omawianej problematyki dotyczy przede wszystkim charakteru odwołań do religii i sposobu postrzegania wrogów. Jednostką analizy jest zarówno całość treści oświadczenia, jak też konkretne słowa. Pozwala to rozeznąć ich wagę, intensywność i złożoność, a także przyjrzeć się zabiegom wartościującym i strukturze wypowiedzi. Wyodrębnienie szczegółowych podkategorii umożliwia zdiagnozowanie istoty tych zagadnień, postaci i specyfiki, jaką się odznaczają, przy jednoczesnym uwzględnieniu oceny wymiaru wartości. Badanie słów kluczowych – pojęć związanych przede wszystkim ze sferą religii, choć adresowanych także do wrogów – pozwala rozeznąć funkcję oraz rolę, jaką pełnią nie tylko w całej wypowiedzi, ale również w konkretnym zdaniu. Dlatego interesujące wydaje się także zwrócenie uwagi na charakter zwrotów im towarzyszących: poprzedzających i następu-

jących. Analiza taka, m.in. dzięki dokonanej w niej kategoryzacji kluczowych zagadnień, jak również przez uwzględnienie aspektu wartościującego czy częstotliwości występowania, ułatwi badanie jakościowe treści omawianych przesłań. Wyszczególnienie konkretnej liczby słów w tabelach ma znaczenie jedynie orientacyjne – służy podkreśleniu charakteru przesłania i nagminnego występowania określonych kategorii: odwołań o charakterze religijnym, sakralizujących konflikt, satanizujących wroga i legitymizujących dżihad.

Analiza jakościowa została podyktowana pragnieniem uchwycenia kontekstu wypowiedzi i szczególnie skoncentrowania się na zawartych w nich treściach, co tym wyraziściej można zaobserwować zagłębiając się jednocześnie w część ilościową. Zbadaniu podlega nie tylko treść wypowiedzi, ale i jej konstrukcja, środki stylistyczne, forma odniesień religijnych i politycznych. Analiza uwzględnia też okoliczności wystosowania danego oświadczenia, charakter rozmaitych nawiązań w nim obecnych oraz metodę ukazania opisywanych przez autorów kwestii, co wiele mówi o nich samych. Suma tych informacji służy do sformułowania wniosków i prześledzenia prawidłowości w zakresie charakteru dokumentów, ich autorów i adresatów wyrażonych myśli, a także pozwoli odnieść się do części teoretycznej rozważań.

Analiza niniejszej tematyki może okazać się użyteczna z kilku powodów. Zbadanie znaczenia odwołań do religii w ideologii terroryzmu islamistycznego przybliży fenomen tej formy przemocy, która legitymizowana jest aspektem wiary i nim tłumaczy swe posłannictwo; słowem, pozwala rozpoznać jeden z bardziej ważkich problemów współczesnego świata. Jest to tym bardziej przydatne, jeśli weźmiemy pod uwagę zespół zagrożeń i niepokojów, które są rezultatem obecnych działań terrorystycznych. Poznanie istoty problemu, dotarcie do jego korzeni i prześledzenie okoliczności towarzyszących jego rozwojowi powinno przyczynić się do efektywniejszego wypracowania form przeciwdziałania zagrożeniom, które niesie ten rodzaj agresji. Wiąże się to z dążeniem do uwolnienia się od niebezpiecznych stereotypów i uogólnień, uniknięcia pułapki uproszczeń i relatywizacji problemów związanych z badaną tematyką. Dotyczy kontekstu wzajemnych relacji świata islamu z cywilizacją Zachodu.

Apel o właściwe podejście do zagadnienia terroryzmu islamistycznego koresponduje z wysiłkami na rzecz rzeczywistego dialogu ze wspólnotami wyznawców wiary muzułmańskiej, opartym na wzajemnym szacunku i dobrej woli obydwu stron (nawet kosztem interesów gospodarczych czy politycznych), służącym największemu dobru wspólnemu – pokojowi, łądowi, bezpieczeństwu i wyrównywaniu szans rozwoju. Należy podkreślić, że pro-

blem fundamentalizmu i nawiązującego do niektórych jego idei terroryzmu islamistycznego dotyczy tylko pewnych stosunkowo wąskich grup i organizacji, bazujących na szerokim niezadowoleniu społecznym (przez grupy te podsycając), wywoływanym kryzysami, do których przyczyniała się zarówno nieudolność czy obojętność klik rządzących państwami muzułmańskimi lub niewłaściwa, konfrontacyjna i wykazująca duże niezrozumienie kultury i realiów świata islamu polityka niektórych państw Zachodu, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych, interesy polityczne i ekonomiczne czy też uleganie naciskowi lobby zbrojeniowego.

Wgłębienie się zatem w kontekst kulturowy i historyczny tej formy przemocy i odniesienie go do współczesnych realiów wspólnot islamskich może okazać się przydatne do poszukiwania dróg i sposobów neutralizowania tak niebezpiecznej ideologii oraz w podejmowaniu wysiłków służących pokojowej i umiejętnej aktywizacji tych sił politycznych i społecznych, które są otwarte na współpracę i gotowe wraz z partnerami zagranicznymi przedsięwziąć kroki na rzecz umacniania bezpieczeństwa. Świadomość istnienia i oddziaływania mechanizmów religijnej legitymizacji przemocy służyć też może niwelowaniu radykalizmów i inspiracji długofalowych przemian wewnętrznych na tych obszarach, podporządkowanych budowie wewnętrznej stabilizacji.

Kończąc uwagi wstępne, pragnę złożyć wyrazy serdecznego podziękowania Panom: prof. zw. dr. hab. Władysławowi Jacherowi, prof. zw. dr. hab. Hassanowi Ali Jamsheerowi, ks. prof. zw. dr. hab. Januszowi Mariańskiemu za wiele inspirujących uwag, dotyczących szeregu ważnych zagadnień, wskazujących na potrzebę rozwinięcia pewnych wątków, które to sugestie byli łaskawi przekazać mi w toku pisania pierwszej wersji pracy.

Szczególnie gorące słowa wdzięczności winien jestem Pani prof. zw. dr. hab. Danucie Walczak-Duraj za opiekę naukową, za cenne wskazówki, rady i uwagi.

Aspekty sakralizacji wojny w wybranych systemach religijnych

Religia stanowi jeden z bardzo ważnych elementów kultury, wpływających na tożsamość jednostek i grup społecznych, choć charakter jej oddziaływania na przestrzeni dziejów ulega przeobrażeniom. Pisząc o meandrach sekularyzacji i desekularyzacji w kontekście na przykład chrześcijaństwa, Janusz Mariański zauważa, że „religia, która pełniła funkcje uwiarygodniania i porządkowania świata, była niejednokrotnie gwarantem systemu społeczno-kulturowego, niekiedy i politycznego. Partycypacja religijna wiązała się z socjalizacją religijną w domu rodzinnym i publiczną rolą religii w społeczeństwie. W gwałtownie modernizujących się społeczeństwach współczesnych Europy religia traci swoje dawne globalne funkcje.”¹

O wiele inaczej z kolei przedstawia się sytuacja krajów islamskich, gdzie wiara nadal stanowi podstawową przesłankę makrotożsamości, stąd m.in. zasadność określenia „kultury i cywilizacji islamskiej”. Z perspektywy człowieka wierzącego każda religia zawiera prawdy ostateczne i nieprzemijające, definiujące sens wszechrzeczy, udziela odpowiedzi na temat Boga, dobra i zła oraz wskazuje, jak powinno być rozeznawane *sacrum* na płaszczyźnie doczesności i poza nią. Dla wielu nie do zaakceptowania jest wizja świata bez Stwórcy, bez głębszego sensu, który objaśniałby krótkotrwałość i ulotność egzystencji. Religia jest także doniosłym faktem społecznym, rodzącym pytania o jej miejsce w życiu wspólnoty, o jej oddziaływanie na różnorodne sfery ludzkiej aktywności, w tym także na sferę polityki. Socjologiczne teorie religii odnoszą się m.in. do podejścia Émile’a Durkheima, ujmującego religię jako czynnik budowy spoiwości i tożsamości grup społecznych; Karola Marksa, upatrującego w niej ideologicznego instrumentu utrwalającego władzę klas dominujących, oraz Maksa Webera, znajdującego w religii czynnik zmiany społecznej. Podejście Durkheima jest szczególnie ważne, biorąc pod uwagę znaczenie religii dla integracji społecznej. Francuski socjolog ujmuje ją przez pryzmat oddzielenia *sacrum* od *profanum*; perspektywę tę rozwija później także wielu wybitnych badaczy, m.in. Mircea Eliade. Anthony Giddens podkreśla, że „zdaniem Durkheima w małych kulturach tradycyjnych religia przenika prawie wszystkie aspekty życia. Obrzędy religijne dają początek nowym ideom i sposobom myślenia i utrwalają dawne. Religia nie jest tylko zbiorem duchowych przekonań i praktyk: w kulturach tradycyjnych kształtuje *myślenie* jednostek.”² Myślenie to dotyka spraw stanowiących najważniejsze aspekty życia zbiorowości, zaś więzi społeczne są ugruntowywane poprzez wspólne wartości, rytuały i obrzędowość. Przemoc i agresja stanowią obszary, do których w bardzo różnych

¹ J. Mariański, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Lublin 2006, s. 95.

² A. Giddens, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2008, s. 561.